

Здоров'язберезувальна педагогіка слов'ян: обряд «перепікання дітей»

*Катерина Крутій,
доктор педагогічних наук, професор
Тернопільський національний
педагогічний університет ім. В.Гнатюка*

Зробити екскурс у минуле мене надихнули дитячі спогади. Літо, жара, купання з ватагою дітлахів у Дніпрі, мені 5 роки. Я на гостинах у бабусі з дідусем у Новій Збур'івці Херсонської області. Припленталась із друзями надвечір додому з річки вже з біллю в горлі. «Перекупались» усі, але захворіла тільки я, мабуть дало ознаки моє «городське» походження. Далі – найцікавіше. Дії бабуні були чіткими і незрозумілими для мене: купання в любистку з чистотілом, потім обмазування житнім тістом горла та грудей і – за гробку на лежанку. Спеціально для мене дідусь улітку натопив піч, щоб «перепекти» хворобу. Із лежанки мене пересадили потім на піч у кожусі, щоб «упріла» та з батистовою білою хусткою на голові, щоб «не упріла». Уранці я була здорова і весела.

Ці спогади ще й підштовхнули мене написати есе про обряд «перепікання», який був відомий в українських селах і наприкінці ХХ ст. Проте є факти осучасненого використання цього обряду й до сьогодні, але вже на науковому ґрунті, а саме: «перепікання» сучасних дітей для їхнього «дозрівання» проводиться в кювезі для недоношених немовлят. Якщо абстрагуватись, то українська піч і форми кювеза дуже схожі: є тепло, є заслінка, є дитина. У кювез недоношених малюків поміщають із кількох причин: для зігрівання, поліпшення кисневої насичуваності крові, запобігання від охолодження тіла. У немовлят, які перебувають у кювезі, постійна температура тіла підтримується в нормі. Ця допомога дозволяє недоношеним дітям не витратити зайву енергію на терморегуляцію, отже, дитина буде швидше набирати вагу й адаптуватися до життєвих умов.

Дитина зміцнюється, підрастає і батьки починають читати їй казки.

Пригадаймо казку про «Івасика-Телесика», де зла Баба-Яга мала намір посадити на лопату і засунути в піч хлопчика. У народних казках нічого не було зайвого. Це трансформація старовинного звичаю і обряду «перепікання дитини». Етнографи знаходили згадки про обряд у літописах та документах до початку ХХ століття.

В іншій казці - «Гуси-лебеді» - птахи залишили свою погоню за дітьми тільки після того, як ті сховалися в піч і з'їли житнього хліба. Дійсно, усе в казках символічно, усе має тлумачення.

Зазначимо, що окремо і позитивно вирізняє українські казки, так це відсутність повністю за якостями суто негативних персонажів.

Дослідники пояснюють цей факт прадавнім походженням більшості сюжетів казок, які виникли ще задовго до приходу християнства з його однозначним поділом на чорне й біле.

Так, образ Баби-Яги в українських казках дещо відрізняється від її персонажу в російських казках. Ці відмінності полягають у більш моторошному описі місця проживання Баби-Яги, у її ставленні до героя: вона дає йому завдання в обмін на чарівну річ або пораду, а Баба-Яга з українських казок у багатьох текстах сама пропонує герою допомогу. Образ Баби-Яги знайомий кожному з дитинства, але у дитячому сприйнятті – це злий персонаж казки, який викрадає дітей, загадує тяжкі завдання та намагається з'їсти героя. Але насправді Бабу-

Ягу не можна сприймати суто негативно – це амбівалентний образ, який «контролює» справедливість у світах. Бабу-Ягу можна назвати одним із найдавніших персонажів казок, який зберігся й до сьогодні [1, с.97].

Відомий дослідник Володимир Пропп, орієнтуючись на функції Баби-Яги в чарівних казках, визначив три основні її функції: Яга-дарувальниця, Яга-викрадачка та Яга-войовниця [5]. Для нас цікавим є тип Баби-Яги-викрадачки. Насправді, назва є досить умовною, адже особисто Баба-Яга не викрадає дітей, інколи вони приходять до неї самостійно, інколи це роблять її прислужники. Баба-Яга намагається засмажити їх у печі, але це дуже схоже на обряд «перепікання» хворих дітей. Отже, у чарівних казках образ Баби-Яги – викрадачки пов'язується з образом баби-повитухи, яка допомагала не лише при народженні дитини, а й під час лікування її від різноманітних хвороб.

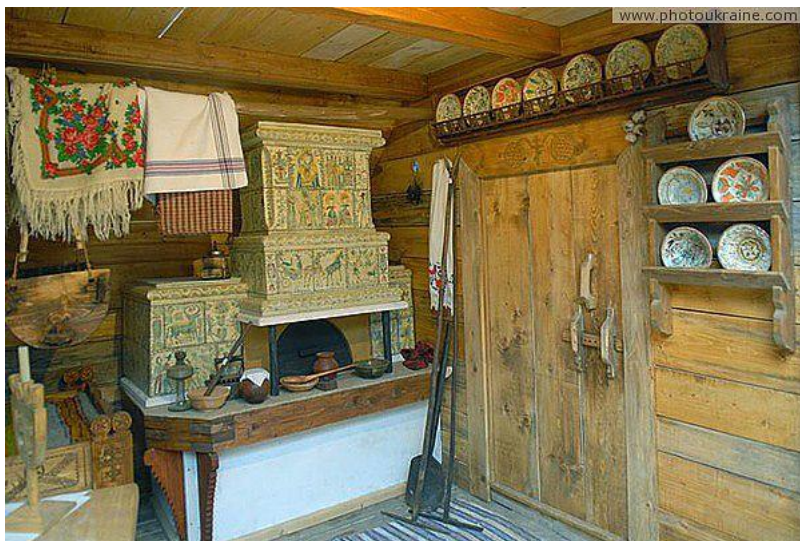
У народній медицині магичною дією було перепікання тіла, тобто повторне «випікання» дитини на хлібній лопаті. Цей найдавніший обряд був широко поширений у багатьох народів Східної Європи, як слов'янських, так і неслов'янських, побутовав у народів Поволжя - мордві, чувашів. Саджання в піч дитини, як засіб народної медицини, широко використовували багато європейських народів: українці, поляки, словаки, румуни, угорці, литовці, німці. У білорусів хвору дитину розгойдували перед розпаленою піччю, а сорочки, зняті з хворих дітей спалювали у купальському вогнищі.

Обряд «перепікання» було поширено

на Поділлі, Волинському Поліссі, Київській, Чернігівській, Харківській областях, є записи етнографів щодо використання обряду і в Луганській області.

Варіантів обряду перепікання було багато, але є у всіх народів і спільне: обов'язково на хлібній лопаті та в піч, як символ вогню. Можливо, що в цій язичницької процедурі слід бачити відголоски одного з найдавніших обрядів - очищення вогнем.

Ще 6 тис. років тому протоукраїнці обожнювали піч. За даними С.Плачинди, у їхній міфології існував символічний образ-тотем Піч-мати, яку обожнювали як захисток життєдайного вогню [6]. Піч у традиції стародавніх слов'ян є свого роду віддзеркаленням Всесвіту як триєдиного світу: небесного, земного і потойбічного, так само як і місце спілкування з предками.

Піч – головне пристосування для приготування їжі й обігріву житлового помешкання, один з найважливіших предметів побуту, символічне значення якого важко переоцінити. Дослідники оцінюють роль печі й покуті в східних слов'ян як центр простору в структурі житла й організації навколишнього середовища. У слов'ян постійно перебував у печі, на печі чи за нею пічник. Загальновідомими в Україні є приказки: «Сказав би, та піч у хаті», «Піч — наче мати рідна», «Піч у хаті — те саме, що вітвар у церкві», «Рідну матір може підмінити лише піч».

Ще точніше окреслює особливу символічну роль печі у внутрішньому просторі хати А. Топорков, стверджуючи, що вона поєднує в собі риси центру й межі (кордону) [7]. За повір'ям, піч може взяти хвору дитину і повернути її здоровою. Оберегова функція печі виявляється у звичаях «перепікання» хворої дитини. Це магічне лікування застосовували також при «сухотах» (легенева хвороба).

Отже, «перепікання дитини» - стародавній обряд. В одних місцях до нього вдавались у разі народження недоношеного, кволого немовляти, за наявності рахіту («собачої старості»), атрофії та інших недуг.

Вважалося, що якщо дитина з'явилася на світ завчасно, якщо слабка або хвора, то це означає, що «не дозріла» в материнському череві.

Тому за допомогою до печі звертались, щоб врятувати недуже дитя. Піч уподібнювала народження дитини випічці хліба, а тому в класичному варіанті немовлятко для «перепікання» попередньо обмазували житнім (і тільки житнім) тістом, залишаючи вільними від нього тільки рот і ніздрі. Тісто теж було не просте, а на воді, яку принесли на світанку з трьох колодязів, бажано - бабою-знахаркою.

Широко відоме використання хлібної лопати в народній медицині при «переробленні» або «перепіканні» дитини. Вважалося, що така дитина «не

допіклася» в утробі матері. У даному обряді відбувалося «ототожнення дитини і хліба, випічки хліба і появи дитини на світ: її ніби повертають у материнську утробу (піч), щоб вона народилася заново» [7].

Обліплена тістом дитину сповивали до хлібної широкої лопати, щоб малюк лежав спокійно в тесті на хлібній лопаті. Потім здійснювали 3 рази символічне «перепікання». Для цього відправляли дитину з лопатою в теплу (остиглу) піч. Цю процедуру проводила за відсутності знахарки - найстаріша жінка в селищі.

Ніколи перепікання не проводилося наодинці й завжди супроводжувалось особливими промовами: «Сухоти в піч – а дитина з печі». Коли хвору дитину клали на хлібну лопату (як правило, це робила мати), то саджали її, як хлібину, в піч. Частіше імітували цей процес.

Хлібна лопата — прямокутна або овальна дерев'яна дошка на довгому дерев'яному рукаві для садіння хлібів та пирогів у піч і діставання їх звідти. Поверхню лопати перед використанням зазвичай посипали борошном, кукурудзяними крупами, пшеничними висівками.

На цілком слушну думку А. Топоркова, у цьому обряді піч «символізує водночас і могилу, і жіноче лоно, що народжує». Убивання хвороби збігається із завмиранням хворого, який воскресає, ніби народжується вдруге після печі [7].

На Івано-Франківщині існував спосіб повернути свою дитину, пов'язаний з вогнем та піччю (зв'язок із потойбіччям): «Як на Великдень пекти паску, то ставити дитину як вітерницю на лопату, класти, – і ніби хочеш пекти ту дитину» (у мольфарів «ватерниця» – нечиста сила). Аналогічний мотив характерний для росіян, де баба-повитуха недоношену дитину кладе на хлібну лопату і «перепікає» в печі для того, щоб вона швидше розвивалася. Можна припустити, що такий спосіб є проханням-звертанням до духів предків, щоб ті допомогли дитині вижити або ж, у випадку смерті, прийняли її під свою опіку. Своєрідним рудиментом цього може бути обряд обсушування дитини після першої купелі біля палаючої печі, який подекуди зберігся у Воловецькому районі Закарпатської області [3].

Так, на Житомирщині, якщо дитина до п'яти місяців була худою і не поправлялася, вважали, що вона має сухоти, які треба було запікати. Для цього мати вдосвіта «вчиняла діжу», баба-повитуха виламувала в саду дев'ять «живців» (вишневих гілок) і заходила до хати.

Мати питала: «Нащо тобі ці живці?»

Та відповідала: «Я це гілля наламала, щоб нас сухота не займала, цими різками буду сухоту чухрати, хай не заходить до нашої хати».

Потім баба брала лопату, клала на неї живці, на них – хліб і саджала в піч.

Одного з членів сім'ї вона виганяла за двері. Дитину обливала водою подібно до того, як змивали хліб перед тим, як саджати в піч, і клала маля на лопату. Мати притримувала дитину, а баба тричі в «челюсті» її саджала. Той, хто був за дверима,

питав: «Що ж ти робиш?» – «Сухоти запікаю», – відповідала баба. І так тричі. Після цього вона віддавала матері дитину, тричі сплюнувши вліво і вправо [2].

Символіка цього обряду, можливо, ще й ґрунтується на ототожнюванні дитини й хліба, а процес випікання хліба – з появою дитини на світ. При цьому її ніби повертали в материнське лоно (піч), щоб вона народилася заново [7, с. 115].

Отже, обряд «перепікання» дітей є цікавим не тільки з боку етнографії Дитинства, але й як факт історії становлення здоров'язбережувальної педагогіки. Завдання сучасних дослідників - відродити кращі традиції українців та познайомити широкий освітянський загал із цікавими фактами буття наших предків.

Література

1. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк : Вежа, 1997. – 295 с.
2. Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико – етнологічне дослідження. – Т.1: Діти. Дитинство. Дитяча культура. – К. : Дуліби, 2008. – 400 с.
3. Мельникович М. Звичаї й обряди на Бойківщині, пов'язані з народженням дитини / М. Мельникович // Історичні пам'ятки Галичини (до 150-річчя від дня народження Івана Франка) : Матеріали четвертої наукової краєзнавчої конференції 10 листопада 2006 р. / Львівський національний ун-т ім. І. Франка, Львівська обласна організація Спілки краєзнавців України. - Львів, 2008. - С. 265.
4. Пономарева В. (по материалам этнографических экспедиций)
<http://vedrus.org.ua/vin-vona-i-dity/567-slov-ianskyi-obriad-perepikannia-ditei>
5. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – Л. : ЛГУ, 1986. – 364 с.
6. Словник давньоукраїнської міфології [Текст] : словарь / С. П. Плачинда. - Київ : Український письменник, 1993. - 63 с.
7. Топорков А. Л. «Перепекание» детей в ритуалах и сказках восточных славян / Андрей Львович Топорков // Фольклор и этнографическая действительность. – СПб. : Наука, 1992. – С. 114-118.